

Ålefangsten – glemte spor fra en myteomspunnet virksomhet

Frans-Arne H. Stylegar, Arild Skjæveland Vivås og Malin Kristin Aasbøe

Bruken av faste fiskeinnretninger i innsjøer og små og store vassdrag er lite utforsket fra arkeologisk side her til lands.¹ I forbindelse med prosjektet *Arkeologi på nye veier*, som gjennomfører registreringer og utgravninger i forbindelse med ny E39 mellom Ålgård og Lyngdal, har det kommet for en dag at anlegg for fiske av ål utgjør en vesentlig del av den synlige kulturminnebestanden på Høg-Jæren og i Dalane. I denne artikkelen ser vi nærmere på denne høyst spesielle fisken som ressurs i historisk og regionalt perspektiv, og drøfter forekomsten, bruken av og alderen til de ulike anleggstypene.

Innledning

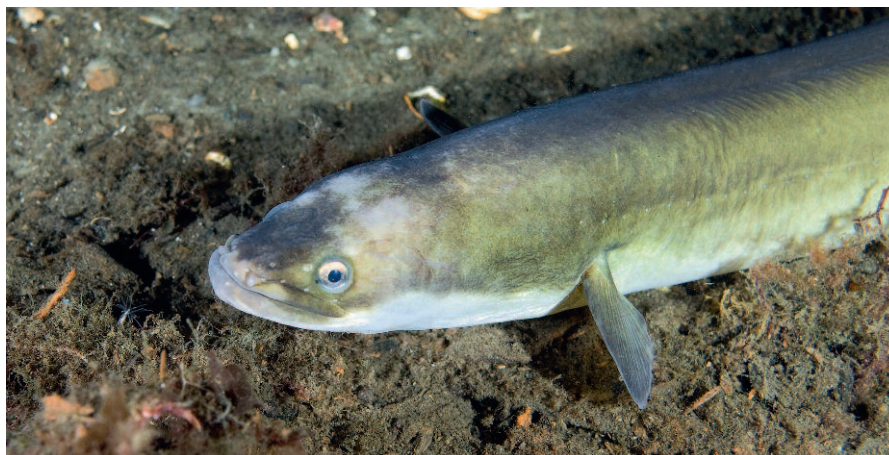
Ålen er en underlig figur. Man kan finne den fra de minste bekker og grøfter, til de største vann, og de har en unik evne til å ta seg frem til levestedene. Åleyngelet kan krype opp en loddrett flate, mens ålen gjerne svømmer gjennom dreneringsrør og andre underjordiske ledninger. Selv baklengs kan den svømme. Fisken forekommer i det meste av landet, men har relativt liten utbredelse i Innlandet (Hedmark og Oppland). Mest utbredt er den i Sør-Norge, men ålen finnes i avtagende grad nord til Nordkapp.² På Sørlandet het det seg at ålen følger vassdragene så langt inn i landet som eikeskogen vokser.³

Ålen gyter og fødes helt borte i Sargassohavet, nordøst for Cuba og Bahamas. Derfra driver ålelarvene med Golfstrømmen til Europa, og etter en lang ferd som kan ta både to og tre år, blir de til gjennomsiktig glassål. Mange vandrer videre opp i bekker og elver og finner seg en innsjø eller et tjern og blir til gulål. Etter 5-20 år forvandles ålen igjen, og blir til kjønnsmoden blankål.

På motstående side: Figur 1: *Mærgard* med to *mærsog/fellepunkt*, legg merke til *mærene/rusene* som står på høykant med munningen ned. Det er her plass til en mærmellom tverrliggerne i hvert *mærsog*. Anlegget er sett fra nedstrøms slik at ledegjerdene ligger bak fellene. Fotoet er fra 1902 og viser et anlegg ved utløpet i *Nordlivatnet*. Plasingen er i *Kjedlandsåna* som er en del av Figgjovassdraget. Like etter utløpet av *Nordlivatnet* ligger vårt nyoppdaga *ålefangstanlegg* som er beskrevet i slutten av artikkelen. Det er veldig lav vannføring på fototidspunktet, slik dette er ren posering for å dokumentere tradisjonelt ålefiske

Foto B. Norland, fra *Alsвик 1989*: 135.

Figur 2A-C: Litt av ålens liv i bilder. Etter klekking i Sargassohavet driver ålelarvene med havstrømmene mot Europa. Når larvene treffer kysten endrer larvene seg til langstrakte og transparente larver kalt glassål (A), i dette stadiet begynner vandringen opp vassdragene. Etter hvert som ålen vokser endres og når stadiet som kalles gulål (B). Når ålen kjønnsmodnes og blir klar for gytevandringen vokser øyene og den lysner til blankål (C) – tilpasset gytevandring i saltvann.
Foto Rudolf Svensen.

Blankålen forlater oppvekstområdet i løpet av høsten, og vandrer mot gyteplassene. Etter gytingen i Sargassohavet dør fisken. Ålen ser ut til å tilhøre en felles europeisk bestand, og avkom fra ål som vokser opp i en bekk i Rogaland, kan f.eks. ende opp i Middelhavet. Den europeiske ålen kan bli over 1,3 meter lang og veie bortimot 7 kg. Det er ikke uvanlig å finne ål som er mer enn 20 år gammel, og enkelte eksemplarer i fangenskap er blitt atskillig eldre.

«Den er Ormens Broder,» skriver Peder Claussøn Friis om ålen i 1599, og refererer til bønder «langt oppe i Landet» som ikke vil spise fisken.⁴ Ålens gyting og vandringer gav sammen med dens spesielle utseende og oppførsel opphav til mange forestillinger om ålen. Tanken om slektskapet med ormen går igjen mange steder. Fra Mandal fortelles det at ålen «har byttet Hoved med Ormen; derfor kastes Aalehovederne», og av samme årsak kalles ålen og ormen for halvbrødre.⁵ Der heter det også at ålen, i likhet med ormen og slevlen (stålormen), ikke kan dø «rigtig» før ved soleglød.⁶

Peder Claussøn viser til at ålen bare finnes i «de Vand oc Søer, som ligge nest ved Haffuet paa en Mill eller fiere i deet neste».⁷ Derfor, skriver han, mener noen at «Aalen fødes aff Dug oc Thaage som opdrages aff haffuedt, oc findes derfor iche (høyere) till-fieldz end som Thaage opdrages».⁸ Han kan også fortelle at enkelte mener at ålen ikke yngler i det hele tatt, men «bliffuer aff Dynd og Slim oc Solens Varme».⁹ Den siste oppfatningen går for øvrig helt tilbake til Aristoteles.¹⁰

Fra Jæren forteller Lars Tjøtta om originalen «Grabakken» fra Store Salte, som hadde klare oppfatninger om slektskapet mellom ulike dyr, og dessuten om ålens opprinnelse. Etter Grabakkens mening var ål rett og slett hestefaks som fikk liv ved å komme i vann, og hver høst klippet han man og hale på mærra si og kastet det i Haugeforen. Det var nok en god investering, for en kilometer eller så nedenfor hadde Grabakken ålemæren sin.¹¹

Det viktigste ålefisket i ferskvann foregikk på høsten, da ålen starter sin vandring fra tjern og vann, til dels langt inne i landet, med gyteplassene i Sargassohavet som mål. Det ser ut til at ålen har vært utnyttet som matfisk og ressurs i mer eller mindre hele den delen av landet der fisken har sin utbredelse, men ulike kilder peker mot at Jæren og Dalane har vært et hovedområde for innlandsfiske etter ål i Norge i lang tid.

Lokalhistorisk litteratur viser til ålefiske i en rekke elver, bekker og vann på Jæren og i Dalane. Alene på en gård som Eidland i Gjesdal fanget man ål i Husåno, Urbekken, Stemmekjødnbekken, Nasalbekken, Hellebekken, Mosbekken, Fossåno, «Evansblendkjørnet», «Kjædelsækjønnen», Middagskjødno, Småkjødnene, Baklikjødno og Holmåno.¹² Tilsvarende opplyses om Eikeland på Heia i Bjerkreim,¹³ og Ognæheia på grensen mellom Bjerkreim og Hå (Øyri 2000). Mye tyder på at ålefiske til husbehov har foregått til godt inn på 1900-tallet mange steder, og i enkelte større vassdrag fortsatte ålefangst i salgsoyemed atskillig lenger.

Da den utrydningstruede og rødlistede ålen ble forbudt å fiske i 2010, var det en århundrer lang tradisjon som ble brutt i Rogaland og andre steder.

Vi kommer nærmere tilbake til hvor betydningsfull ålefangsten egentlig har vært i vår region. Her og nå vil vi bare gi tre mer anekdotiske eksempler på hvor viktig dette fisket og de tilhørende fangstmetodene ble oppfattet i lokalsamfunnet:

En høstdag på begynnelsen av 1870-tallet ble Børel Nilsen, bonde på Eikeland på Heia i Ognadalen i Bjerkreim, syk. Sykdommen kom usedvanlig ubeleilig, for det årlige ålefisket på gården stod for døren. Børel måtte be naboen, Per Olsen, om hjelp til å tømme mærene og bære fisken hjem til gårds. Det gjorde Per, som kunne konstatere at det var godt med ål i de fire mærene i Ognaelva. Så godt fiske var det, at han tilbød Børel den beste slakteværen sin i bytte for ålen. Men Børel ville heller ha ålen.¹⁴ Ferskvannsfisket på Eikeland var rikt; i gode år kunne åle- og laksefisket konkurrere med avdråtten av husdyrholdet.¹⁵

Bryne i Time var en av de jærgårdene som i perioder drev stort med ålefiske, og i Bryneåno lå ålgårdene tett. Men den første av ålgårdene tilhørte ikke Bryne, men nabogården Rossaland. Forklaringen, fortalte man, var at en Brynebonde i sin tid hadde gitt åleretten i bryllupsgave da en av døtrene hans ble gift til Rossaland.¹⁶

I 1910 gjengav Stavanger Aftenblad et intervju med 89-åringen Peder Høiland fra Time; avisens utsendte hadde møtt ham på dampbåten mellom Stavanger og Haugesund. Peder viste seg å være på vei til Kopervik for å lære folk på Karmøy å fange ål i mærer. «Længe nok har de ladt den indtægt uanset flyde

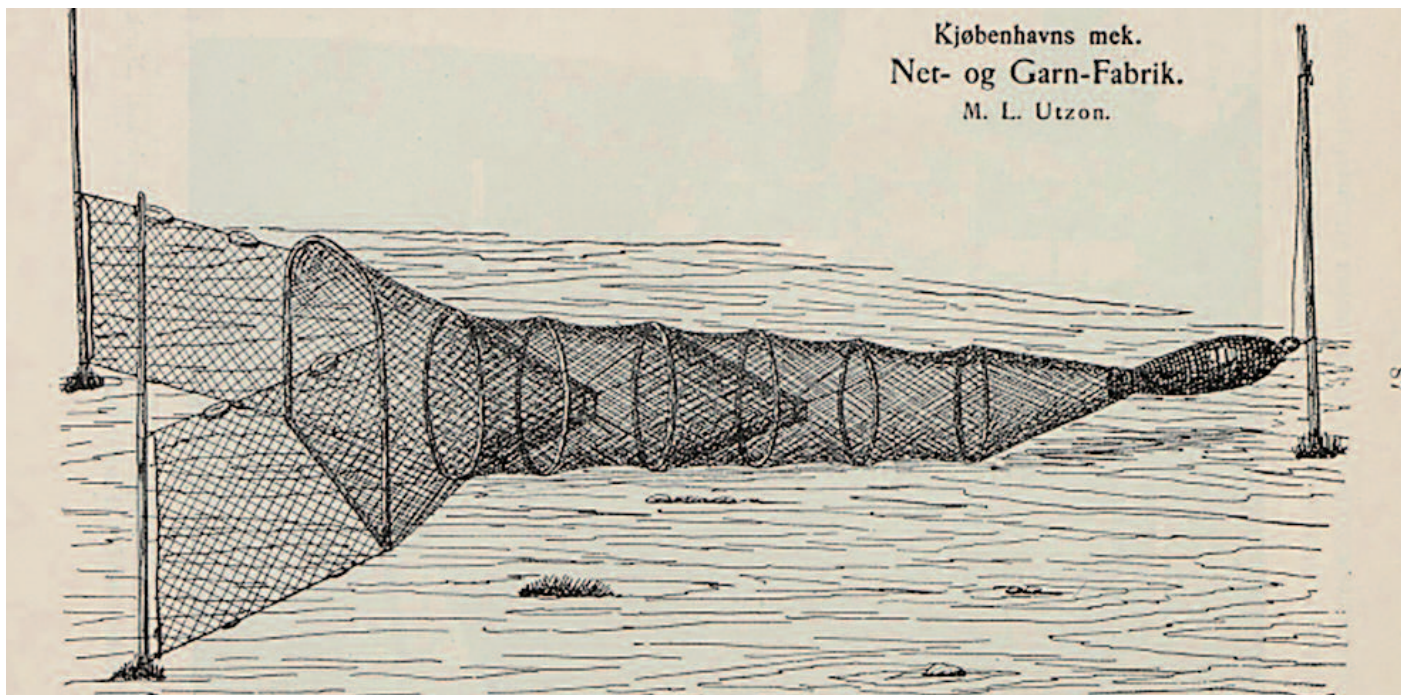

Figur 3: En gjennomgang av skriftlige kilder har vist at ålefiske er nevnt i en rekke av vassdragene i Rogaland. Steder og gårder som er omtalt i artikkelen er avmerket på kartet. Flere store vassdrag i Rogaland er nevnt, herunder Hååna, Figgjo, Lutsi, Hellelandsåna, Sokno, Ognaelva. De røde linjene er elver fra NVEs databaser. Illustrasjon Arild Skjæveland Vivås, bakgrunnskart fra Kartverket.

ud i sjøen. Og det er ganske forgalt, er det,» uttalte Peder, som selv hadde fanget ål til en verdi av 10 kroner på to netter hjemme på Høyland noen dager tidligere.¹⁷

Fangstmetoder og kulturminner nyttet til ålefangsten

Ålen har det til felles med laksen, at den kan fanges med et utall forskjellige innretninger. Mange av dem er spesialiteter for hver enkelt elv, ja for hver fiskeplass.¹⁸ Men når det gjelder det viktigste ålefisket i ferskvann, foregikk det på sensommeren og høsten, da blankålen starter sin vandring fra tjern og vann, til dels langt inne i landet. Fisket begynte gjerne med olsokflommen

Figur 4: Nedgangsruuse, som blant annet er brukt for å fiske blankål i Norge. Blankål er ål som er gyteklar og vandrer til havet for å svømme til Sargassohavet. Rusen på bildet er ikke typisk for ålefiske i Rogaland - men en type feller som vi her forbinder med ørretfiske i sakteflytende elver og vann samt sjøfiske etter ål og torsk.

Illustrasjonen er opprinnelig fra en dansk reklame, men er gjengitt i en artikkel Norges Jæger og Fiskerforening fra 1904 (Huitfeldt-Kaas 1904: 87).

eller «åleflaumen», og sluttet da «åledrengen» ble fanget sent på høsten.¹⁹ «Åledrengen» var en særlig stor fisk. I 1906 fikk de en «åledreng» i et ålekar i Figgjo allerede i begynnelsen av juli, og det tok man som et tegn på at ålefisket ville bli dårlig dette året.²⁰

Når det gjelder ferskvannsfiske i Norge, skilles det ofte mellom fire ulike prinsipper: Angrep/direkte fiskemåter, lokking med agn, innsnøringsredskaper og innesperring/faste innretninger.²¹ I forbindelse med nedgangsfisket etter gytevandrende ål på Sørvestlandet er det først og fremst det siste prinsippet som er relevant. Her benyttet man i hovedsak to forskjellige og

mer eller mindre faste innretninger: Ålekjer og ruser eller «mærer». Mærer var den vanligste fangstmetoden for ål på Jæren og i Dalane, men ålekjer var også i bruk, og disse gav større fangst enn mærene.²² På Agder er det stadig ålekjer (-kar) som nevnes, men «ålemørra» (-merder) ble tidligere brukt på Lista, i hvert fall i mindre bekker og vassdrag.²³

Det hører med til bildet av ferskvannsfisket etter ål at vi også finner innslag av direkte fiskemåter og lokking. Både under vandring og ved lystring er det mulig å fange ål ved å spidde dem med ålesaks eller lysterspiss. Lystringen foregikk helst på forsommeren, i «håballen», med andre ord i perioden mellom våronn og høstonn. Fra grunneiere og lokalkjente langs Hååna har vi fått opplyst at kanaler ble gravd ved siden av elva, og i sidekanalene ble det laget ålefeller. Dette gjorde man fordi det kunne være mye flom, og vanskelig å røkte feller.

Peder Claussøn Friis nevner også noe som nærmest må beskrives som «tumming» (dvs. å ta fisk med hendene). Han skriver:

«Aall kan lunge leffue uden Vand, oc kand løbe lang Vej udj Dugen, oc det siges at dersom hand vill gaae till-haffs af fersche Søe eller Moradz, ders om hand haffuer iche Strøm at gaa udj, daa løbe de mange Thusinde udj en Klønge offuer hin-anden eller Velter indtill dj komme till Haffuet, oc saadan Aale-velt haffuer Folch stundum kommen imod og split dennom adt oc fanget mange Tønder Aall der-offuer».²⁴

Håndsnøre og varianter av det som i Søgne kaltes «åletust», ble også benyttet til å fange ål. «Tusten» var en «ball» av greiner og kvister med hestelort i; «tusten» ble bare senket i vannet, og ålen stod i den når man tok den opp igjen. Fra Østersjøen og Danmark fortelles det at dyrekadaver kunne brukes på samme måte.²⁵ I Eigersund og mange andre steder «tatta» man også ålen uten bruk av krok, kun med meitemark. «Ålesnører» ble også benyttet i vannene. Da skar man tynne stenger og stakk dem ned i muddret; selve snøret med krok og agn i enden ble trædd i en stor ring over stangen, slik at ålen ikke rotet seg inn i snøret.²⁶ I senere tid ble bakkeline («bakk») brukt til ålefiske i noen vann.

Men de faste fiskeinnretningene dominerte i vår region, og det er disse vi skal se nærmere på i det følgende.

Figur 5: Bevart ålekiste fra Blørstad i Kristiansand kommune, Agder. Bekken/elvens løp ledes via en tømmerrenne til en kiste hvor ålen blir liggende igjen mens vannet strømmet fritt gjennom mellomrommet mellom plankene. Denne felletypen går tilbake til i hvert fall 1700-tallet på Sør- og Østlandet, men er ikke kjent fra Rogaland før ut på 1900-tallet.

Foto Frans Arne Stylegar.

I Berner Eikeland har i detalj beskrevet hvordan fisket foregikk på Eikeland på Heia i Bjerkreim.²⁷ Der hadde bøndene tre «mærgarder» i Ognaelva nær gården, «Garan'», Kvednhusgaran' og «Ytre-garan'» ((samme type felle er gjengitt i figur 1, 6 og 8)). Hver **mærgard** var et ca. 4 m bredt stengsel eller stem av stein på tvers av elva, med to nokså brede åpninger, **mærsog**, der vannet hadde fritt løp (sog er norrønt for strøm/drag; strøm over fellepunktet er en forutsetning for at fella skal kunne fiske). Det stod to **mærer** (norrønt *merð*, merd eller ruse) i hvert mærsog. Mærene var en slags ruser flettet av

Figur 6: Foto fra 1903 av ålefelle i utløpet av Hedlervatnet. Dette er et mærsog med to mærer fiksert mellom tverrliggerne. Fotoet viser at en brukte de materiale en hadde for hånden til å fiksure mærene og tette åpninger. Hedlervatnet ligger på Kyllingstad som ligger høyt oppe i Figgjovassdraget. Fellen her ble på 1900-tallet erstattet med et ålekjerr som kunne fiske opp mot 1 tonn ål i året (se neste figur). Rettighetene til denne fellen tilhørte ikke grunneieren, men var delt mellom to andre gårder på Kyllingstad som hadde fellen annethvert år.
Foto B. Norland, fra Alsvik 1989: 135.

eik- eller hasselgreiner, mens **kalven**, innsnevringen øverst i hver mær, gjerne var laget av hestetagl. I mærsogene var det rammet ned vertikale sidestokker, og ved hjelp av vidjer ble mærene festet til disse og til tverrstokken over soget.

Foruten disse faste innretningene i hovedvassdraget, var det mærer og mindre **strokker** og **kiper** i så å si alle bekker i utmarka, enkelte av dem flere kilometer vekk fra gården. Form og størrelse ser ut til å ha vært tilpasset den enkelte bekk, men Eikeland skriver at strokker og kiper generelt var videre enn mærene. «Strokk» betyr egentlig et lagget kar av tre,²⁸ men Eikeland opplyser at strokkene var flettet.²⁹ «Kipe» er en stor, flettet kurv.³⁰ Omkring 1950 var denne tradisjonen fortsatt levende, men «kipene» var på det tidspunktet margarinkasser eller «ålanetting».³¹

Lars Oftedal besøkte Ålgård på midten av 1800 før industrien kom, og i forbindelse med Aalgaards Uldvarefabrikkers 25-års jubileum i 1895 skrev han følgende om Ålgård:

«Der er en del løvskog, godt aurefiske i elven, foruden al den mangfoldighed af aal, som har git garden dens navn. Et ualmindeligt godt aalefiske hadde vi der hvor Aalegaards Uldsvarefabrikker eferhaanden er vokset frem – saa rigt,

at vi undertiden kunde komme hjem fra mærene med halve eller hele fjerdinger, naar vi tømte dem om maarenen, men ingen drømte om, at man engang i tiden skulde komme til at hente «spunne» og klæde derfra...»³²

Ut fra dette kan vi utlede at fisket med mærgarder også var den felletypen som var i bruk på de beste fiskeplassene i Figgjovassdraget på 1850-tallet. Og kraftkrevende energi som kilde til konflikt med ålefisket skal vi komme tilbake til senere.

Njål Vere har beskrevet «ålemørra» som ble brukt til å fange ål i bekker på Lista. «Mørra» var en stor kurv, som var flettet på en slik måte at vannet gikk gjennom, men «ålen bei ette». På innsiden, festet til åpningen (kalven), var en «lejjesokk» som sørget for at ålen ikke kunne komme ut igjen. Festet til

Figur 7: Ålekjerr ved utløpet av Hedlervannet i 2020. Legg merke til de store kraftige ledegjerdene som stemmer opp vannet og leder mot en rist og ålekasse. Anlegget ble laget av farfaren til dagens rettighetshaver. Ved lavt vann kan en se spor etter flere mærgarder som gikk ut av bruk når ålkjerret ble bygget. Oppsamlingskassen og risten er i dag fjernet men finnes fortsatt tilgjengelig dersom fisket i fremtiden skulle bli tillatt.
Foto Arild Skjæveland Vivås.

«mørra» på begge sider av åpningen var det nett som «sprigte ud te sian te bekkanten å stengde bekken». Andre «mørra» var konstruert med en ramme av tre, og har trolig vært plassert i en enkel avsperring. Dette er en løsning som er kjent også andre steder («kass» i Østfold, «lane» i Sverige, «ålehamme» i Danmark).³⁴

Fra Agder har vi en beskrivelse av en stor ålgård med to **ålekjer** som var i bruk i Audna i Konsmo frem til anlegget ble ødelagt under en flom litt før 1870.³⁵ Blant annet av hensyn til tømmerfløtingen var utformingen av dette anlegget annerledes enn på Eikeland i Bjerkreim:

Oppe i elva lå en bunnstokk som utgjorde overløpet for halvdelen av vannføringen i Audna. I stokken var det montert flere stengeluker, «fleger». Disse ble stengt mens fisket pågikk, men for øvrig var det fritt overløp for oppgang av laks og sjørøret og for fløting. Lenger oppe i elva var det plassert en stor, skråstilt bom som skulle lede tømmeret ned gjennom overløpet og bort fra ålefella. Nedstrøms for enden av den tversgående bunnstokken gikk to lange og kraftige ledegjerder av stein i V-form, 60-80 meter lange eller mer. I enden av ledegjerdene var inntaket for to renner bygd av smale bord, og i forlengelsen av hver av disse var et ålekjer, som også var lagdav smale bord. Både renner og kjer var konstruert med et visst mellomrom mellom hvert bord, slik at vannet kunne renne unna. Videre var det mulighet for å lukke vanntilførselen i øvre ende av rennene. Når vannet ble stengt av lå ålen igjen på bunnen av de tørrlagte kjerene.

I det beskrevne anlegget har den tverrgående mærgarden av den typen som fantes i Bjerkreim, blitt erstattet av to ledegjerder i vifteform. I de vestlige Agderbygdene kalles disse gjerdene av og til for «ålestem», mens anlegget som helhet går under betegnelsen ålgård. Vi har observert og delvis registrert et stort antall ålefangstanlegg også i Rogaland med doble mærgarder i v-form. I Figgjo ved Ålgård ligger slike på rekke og rad. De vifteformede mærgardene har kunnet brukes både med mærer og ålekjer/-kister. For at ålen ikke skulle slippe ut, tettet man mærgardene av denne typen med lauv og ris.³⁸

Noen steder på Jæren og i Dalane ser det ut til at man har å gjøre med en gradvis overgang fra mærer til kjer/kister etter 1900. På Kyllingstad (Gjesdal) ble flere anlegg med mærer i utløpet av Hedlervatnet erstattet av et ålekjer som var i bruk frem til fredningen i 2010, og der det kunne fanges opptil et

tonn hvert år.³⁹ Det samme var tilfelle på mange av de beste fiskeplassene i øvre Figgjo. Det er mulig at inspirasjonen kom østfra, der ålekjer som vi har sett var utbredt tidligere. Etersom konstruksjonen lar vannet passere, men fanger ålen, er denne typen spesielt godt egnet for levendefangst. Ved fellestyper der ålen blir liggende i hurtigrennende vann, vil den raskt bli «strøm-slått» og dø. Kanskje har denne felletypen sammenheng med eksport av levende ål i relativt sen tid? I så fall kan det være at overvekten av ålekjer i Agder i noen grad er et resultat av fiskeeksportør Løhmanns initiativer der omkring 1900.

Peder Claussøn Friis nevner at ålen på hans tid ble «thagen i Gierder og Korffue i Becker oc Elffuer».⁴⁰ Det er rimelig å «oversette» «Gierder» med mærgarder eller «ålestemmer» og «Korffue» med mærer og andre flettede kurver. Kildene viser imidlertid at ålekjer også har vært benyttet på Jæren på et tidlig tidspunkt. Da Reier Kyllingstad stevnet en nabo i 1643, var det bl.a. «formedelst han har gjort id kiersta j dieres March och fanger Ael vdj».⁴¹ «Kiersta» (kjer-stø) er en plass der et kjer er anlagt.

Trolig har variasjonen i anleggstyper vært betydelig i middelalderen. De bevarte skriftlige kildene fra Rogaland dokumenterer dette når det gjelder laksefiske i ferskvann. Et diplom fra 1295 om lakserettighetene i Suldalslågen nevner «både kar og kasse» (*bæðe kær ok kassa*),⁴² mens et senere brev (1322) om det samme fisket, forteller om mærer plassert i en flyttbar ramme (*stafmerðarstæði*).⁴³

Organiseringen av fisket

Gården var rammen for arbeidslivet i bondesamfunnet. I mange sammenhenger betyr det matrikelgården, som kunne bestå av flere bruk. Var gården einbølt (dvs. med én bruker) var saken enkel, men på mangbølte gårder med flere brukere, måtte rettigheter og plikter fordeles og reguleres brukerne imellom. Hovedregelen var at ethvert bruk hadde en gitt andel i alle rettigheter, det være seg til åkerteiger, fiskevann, beiteområder eller annet. Denne andelen var en funksjon av det enkelte bruks relative størrelse (skyld). Dersom et bruk f.eks. var på 1 hud (dvs. skattet for 1 hud i landskyld), mens gården som helhet var på 4 huder, hadde denne brukeren en andel på $\frac{1}{4}$ av åkerteigene, $\frac{1}{4}$ av beitearealene, $\frac{1}{4}$ av kvernrettighetene osv.

Etter hvert som gårder og bruk ble delt opp og brukene ble flere, slik det

skjedde fra 1600-tallet og fremover, ble andelene som tilfalt hvert bruk, mindre og mindre, og den praktiske fordelingen tilsvarende mer kompleks. Hvis det tenkte bruket som utgjorde $\frac{1}{4}$ av gården, f.eks. ble delt i to, og det oppstod to nye bruk, utgjorde hvert av dem $\frac{1}{8}$ av den samlede skylden på gården – og begge hadde rett til $\frac{1}{8}$ av de samlede ressursene på gården. Dersom det ene av disse igjen ble delt, og kanskje ikke i to like deler en gang, men der det ene var dobbelt så stort som det andre, ville de nye brukene som oppstod gjennom denne skylddelingen, utgjøre $\frac{1}{12}$ og $\frac{1}{24}$ av gården som helhet.

Den praktiske fordelingen av rettigheter varierte med hva slags ressurser det var snakk om. Beiterettighetene ble gjerne fordelt gjennom «klauvsetting», dvs. at hvert bruk hadde rett til å beite med så og så mange kyr og så mange sauer, igjen fordelt etter brukets relative andel av hele gårdens beitekapasitet.

I utskiftningene på sent 1800- og tidlig 1900-tall ble dette systemet i stor grad fjernet, slik at hver bruker kom til å eie sin egen jord fullt og helt, og uten at andre hadde rettigheter der. Men utskiftningene tok vanligvis ikke for seg fiskerettigheter i vann, tjern, elver og bekker; i stedet heter det ofte at fisket skal være som tidligere. Da det var utskiftning på Kyllingstad i Gjesdal i 1919, het det seg at fiskeretten i vann, tjern, elver og bekker er uberørt av utskiftningen, og skal benyttes og fordeles etter samme forhold som tidligere.⁴⁴ Da Ualand ble utskiftet i 1908, var likeledes fisket unntatt, og det het seg at det skulle være felles som før.⁴⁵

Absalon Taranger peker på at fiskeretten ofte er i sameie, «men hvor Fisket er af Betydning, har vistnok altid Sameierne en Regel eller Vedtægt for Fiskerettens Fordeling sig imellem».⁴⁶ Han viser til en utskiftning fra Store Åmdal i Sokndal, der det vises til at fiskerettighetene i Steinsvatnet ikke er berørt av utskiftningene, og at fisket eies av to bruk med to femdeler hver, og et tredje bruk med én femdel (ibid.):

«Jeg spurgte gamle Lensmand Ueland hvad det vil sige, at man eier $\frac{1}{5}$ eller $\frac{2}{5}$ i et Fiske. Han paastod, at en saadan Deling ikke kunde foregaa paa anden Maade, end at man fiskede visse Ugedage. Paa hans Gaard eiede de forskjellige Brugere hver sit «Kast». Men da det

ene Kast var bedst om Vaaren og det andet kast bedst om Høsten, saa vexeledede de Kastene hvert andet Aar».⁴⁷

I andre utskiftninger ser vi at delingsforholdene kunne være mer kompliserte enn det disse eksemplene viser. På Listøl (Flekkefjord), der det bare var to brukere, var utskiftningen ferdig i 1881. Fiskeriet skulle være omtrent som tidligere: Bnr. 1 og bnr. 2 skulle ha Årsvatn, Ljosevatn og Mevatn hvert annet år i fem år, men i det sjette skulle bnr. 1 ha alle fiskerier og bnr. 2 ingen. Vekslingen skulle begynner med at bnr. 1 hadde Årsvatnet i 1881 og bnr. 2 Ljosevatnet og Mevatnet, som også omfattet et teinelag i bekken.⁴⁸ På Lona (Flekkefjord), der det var utskiftning omtrent samtidig, skulle fiskeriet i Ljosevatnbekken og i osen av Mjåvatnet brukes av bnr. 3 i år hvis årstall lot seg dele med tre uten rest, av bnr. 4 når det ved slik deling ble to til rest, av bnr. 1 når det ved å dividere med seks ble fire til rest, og av bnr. 2 når det ble én til rest.⁴⁹

Figur 8: Illustrering av røkning/tømming av ålemære under ålenatt. Ålen vandrer om høsten under beskyttelse av mørket og godt hjulpet av høstvær med regn og høyere vannføring. Det er store krefter i sving i elven, og fellene krevde stadig ettersyn. Ålefisken hang trolig sammen med annen utmarksaktivitet som gjeting. Det var knyttet stor spenning, forventninger og utsikt for betydelig økonomisk utbytte til fisket.

Illustrasjon utarbeidet av Arkikon på vegne av Arkeologi på nye veier.

Vår gjennomgang av en del utskiftninger i Gjesdal, Bjerkreim, Lund og Flekkefjord har gitt få funn av regulering av ålefiske mer spesifikt; det gjelder også andre fiskearter som ble fanget i ferskvann. Det generelle inntrykket er at man på enkelte gårder og i enkelte fiskerier fisket i fellesskap, alle bruk, mens det i mange tilfeller dels var ansvaret for fisket som var delt etter skyld, og dels fordelingen av selve fangsten. For fangst av nedgangsål, som var av kort varighet hvert år, kunne det være rasjonelt med felles fiske, og at det kun var fangsten som ble delt. I.B. Eikeland skriver om Eikeland på Heia at man hadde delt alle fiskerettighetene på gården, til sammen 30-40 fiskeplasser, i fire deler, og at de fire brukene byttet på å bruke hver sin del («årbytte»).50

Fra Blørstad i Lindesnes fortelles det at gårdsfolkene brukte en stor, flat stein i tunet, Ålsteinen, til å dele fangsten etter særskilte regler, med andre ord for å ta høyde for alle endringer som fulgte av gjentatte skylddelinger.⁵¹ Passing og tømning av ålekisten som stod i bekken, var nøye avtalt mellom bøndene. Den som hadde tømningssdag, sørget for å frakte all ålen opp til Ålsteinen. Der ropte han ut: «Bytt ål» – og så kom folk med bøtter og kar for å få sin part av ålen.⁵² Vi kjenner mer konkret til en slik måte å dele på fra den sterkt oppdelte Gahregården i samme kommune, selv om det i dette tilfellet dreier seg om fiske med landnot etter laks.⁵³ I tunet på Gahre stod de såkalte Laksesteinan, en større i midten og to mindre, flate øverst, på hver side. Den store midtsteinen hadde en fordypning i toppen, og der ble fangsten lagt. Så tok man én og én fisk og fordelte på hver av de mindre steinene, men ikke helt likt.

Fra gammelt var Gahre to matrikelgårder, Østre og Vestre Gahre, men de var ikke nøyaktig like store. I 1680 var det derfor blitt bestemt at Vestregården skulle ha hver 13. laks mer enn Østregården. Laksesteinene ble benyttet til å dele fangsten helt frem til omkring 1870. På det tidspunktet bestod den samlede gården av rundt 20 bruk, så fordelingen av fisken var langt fra ferdig når Laksesteinene hadde gjort sin nytte.⁵⁴

Disse ulike måtene å fordele fiskeretter på, har sikkert like dype røtter som de mangbølte gårdene i seg selv – eller er enda eldre, ettersom de også av og til kunne benyttes på tvers av matrikelgårder. Slik var det f.eks. i Time, der Holen og Serigstad delte ålefisket i en bekk. I 1643 stevnet Ole i Holen Navar Serigstad for tinget ettersom sistnevnte hadde tatt en åleteine som stod i

bekken, fra ham, og fordi Navar hadde skjelt ham ut for å være en «aaltv». (Eksempel på mærgard er vist i figurer 1, 6 og 12-14). Navar anførte til sitt forsvar at teina «tog han op i hans bek, (*fordi han i aar hørte fiskeriet til*)». ⁵⁵

Det kunne ellers ofte forekomme at eier og leier (leilending) var to ulike personer, og eierskap var gjerne knyttet til ideelle andeler i en gård, og ikke til eierskap til det enkelte bruk (skyldesystemet). Siden ålefisket bare unntaksvis var skyldsatt, som vi har vært inne på, betyr det vel at rettighetene fra gammelt av var knyttet til brukerne, og ikke til eierne.

Betydningen av ålefangsten

Trolig går fangsten av ål svært langt tilbake i tid. Fra Danmark vet vi at ål ble lystret fra båt eller på isen i mesolittikum, og også fanget i ruser. ⁵⁶ Etter Domesday Book (1086) ble det betalt over en halv million ål årlig i skatt og avgifter til jordeierne i England. ⁵⁷ Faste fangstinnretninger i form av tømrede ålekister og ålgårder settes gjerne i sammenheng med klostrenes virksomhet på 1100- og 1200-tallet. Fra Sverige hører vi på 1550-tallet om eksperimentering med «åle kiister» i Norrbotten og i Savolax. ⁵⁸

Det er ikke veldig mange kilder om ålefangsten i middelalderen i Norge, men de finnes. Viktigst er kanskje bestemmelsen i Magnus Lagabøtes landslov fra 1270-årene, om at den som ødelegger et ålefiske for noen, skal bøte til kongen og til den som eier fisket. Det rike ålefisket i Enningdalen i Østfold er omtalt så tidlig som 1248-1265, i et gavebrev til Nonneseter kloster. ⁵⁹ Et annet ålefiske i Enningdalen er tema for rettsvister i 1387 og senere. Det var Oslobispen som eide dette fisket. Fra Andebu i Vestfold hører vi om en ålgård i 1404.

Ulike kilder peker ut Jæren og Dalane som et sentralt område for ålefangsten alt i middelalderen. En lagtingsdom fra 1462 dreier seg om en ålgård ved Ålgård som ble tildømt kannikene ved domkirken i Stavanger. ⁶⁰ I dette tilfellet avslører jo selve gårdsnavnet (eg. «ålgårder» i flertall) at virksomheten går langt tilbake. Vi finner samme navn brukt som gårdsnavn (Store og Lille Ålgård) også i Sokndal; første kildebelegg der er fra 1519. Erkebiskopen i Trondheim eide et annet ålefiske i Hååna, på Taksdal i Time på 1530-tallet. ⁶¹

Det er interessene til de store jorddrottene i landet når det gjelder åle-

fangsten, som fremkommer av diplomene. Dette er en klar indikasjon på at ålefisket var viktig. Eksempelet fra Bryneåno, som vi nevnte innledningsvis, viser at ålgårder også var en ettertraktet ressurs i senere tid, og som i likhet med dyregraver og andre utmarksressurser kunne skifte eier og fordeles i arveoppgjør og lignende.

På Høg-Jæren kunne ålefisket, som nevnt, konkurrere med husdyrholdet i avkastning, i hvert fall i gode år.⁶² Den store ålgården som stod i Audna på

Helle i Konsmo frem til omkring 1870, ga årlig en fangst som tilsvarte mer enn én god slakteku for hver «halve hud»; ettersom Helle var på fire huder, ville dette tilsvare i overkant av åtte slaktekyr.⁶³

Tingbøkene fra Jæren og Dalane understreker det samme. I 1625 er et ålefiske nevnt i en markegang mellom Ualand og Øvrabø i Oagna.⁶⁴ I 1640 hører vi oppsittere på Lutsi og Haga (Høyland) krangle om et ålefiske.⁶⁵ Tre år senere stevner Reier Kyllingstad (Gjesdal) Ole Søyland angående ulovlig ålefangst.⁶⁶ Samme år foregikk konflikten mellom Ole i Holen og Navar Serigstad (ovenfor).

Enkelte gårder i vårt område betalte hele eller deler av landskylda i ål på 1600-tallet. Dette forholdet går trolig tilbake til senmiddelalderen. Det gjelder Ålgård i Gjesdal, Forus i Høyland, Ualand i Oagna, Gravdal i Bjerkreim, Eigeland i Heskestad, samt Seland og Salen i Time.

Peder Claussøn Friis, som var født i Egersund og aktiv som prest i den vestlige delen av Agder, viser at han kjente ålen og fisket etter den godt.⁶⁷ Han beskriver en fangst som var utbredt og betydelig på hans tid, og som han ser ut til å mene hadde vært enda viktigere tidligere.

Matrikkelarbeidene fra 1668 og 1723 nevner i noen tilfeller ålefiske som en del av gårdens «herligheter». Disse kildene gir støtte til Peder Claussøns oppfatning om at ålefangsten var i tilbakegang. For et tyvetalls gårder på Jæren og i Dalane er det i 1668 anført at det ligger et ålefiske til dem, men stort sett med tilleggsopplysningen om at fisket på det tidspunktet var «meget ringe» eller «nesten gandsche øde».⁶⁸ Da en ny matrikkel ble forberedt i 1723, var det kun en tredel av disse gårdene som ble opplyst å drive ålefangst.⁶⁹

I forbindelse med prosjektet *Arkeologi på nye veier* har vi gått gjennom utskiftningsmateriale fra bl.a. Gjesdal og Lund, der fiske generelt og ålefiske spesielt viser seg bare i liten grad å være omtalt. Materialet er fra perioden ca. 1870 til ca. 1920. Det er mulig at årsaken er at ålefangsten hadde fått enda mindre betydning på utskiftnings tidspunktene enn tidligere. Vel så sannsynlig er det imidlertid at dette fisket vanligvis ikke ble omfattet av utskiftningen, men fortsatte etter samme ordning som tidligere (jfr. Taranger 1902:19).⁷⁰ Lokalhistorisk litteratur nevner da også ålefiske i en rekke vann og vassdrag i vår region i nyere tid.⁷¹

Motstående side: Figur 9: Bevart ålefiskeanlegg i Ålgård sentrum i 2021. Anlegget består av kraftige ledegjerder som stemmer opp Figgjo og sørger for at vannet renner over en jernrist som plasseres der hvor ledegjerdene møtes. Ålen blir liggende igjen på risten og ledes i en kasse. Kassen kan enten være støpt som på bildet eller være en trekasse. Denne fellen kalles ålekjerr og ble først introdusert i Rogaland på 1900-tallet. Den fremstår som en Rogalandsvariant av ålekistene som var vanlige på Sør- og Østlandet. Da Lars Oftedal besøkte Ålgård omkring 1850 var det feller av typen mærgarder/ålegarder som var i bruk. Årsaken til at ålefellene bygges i stein i Rogaland henger trolig sammen med den tradisjonen for steinløng som går igjen både i gjerder og bygninger overalt på Jæren. Det var en godt etablert byggeteknikk som passet det trefattige Jæren godt.
Foto Arild S. Vivås.

Potte aal

Tag aal drag schindett af dem schier dem udi stücher som en finger Lang gif dem en op sød udi Salt og Wand med lit timian og Løg, kom dem siden udi en potte og Slaa en pegell Win og een half pegel Winn Ediche, Smaa schorren mandeler, korrender muschateblom nelicher peber refWen peber kage og lit Smør der paa dett schall kaage til det er noch, ret dett saa and.

Ål som matfisk og ressurs

Peder Claussøn Friis skrev, som vi har sett, vidt og bredt om betydningen av ålefangsten, og om ålen som er «feed oc vellsmagendis» og før hans tid var blitt regnet for å være like «gieff som Smør». Likevel er det utsagnet hans om at bønder «langt oppe i Landet» ikke vil spise fisken, som på mange måter er blitt stående som en gyldig oppsummering av nordmenns tradisjonelle forhold til ålen.

I senere topografisk litteratur ble nettopp denne påstanden, og de ulike folkelige forestillingene som gjorde ålen «uspiselig», vektlagt, mens Peder Claussøns for øvrig saklige opplysninger om at ålen på hans tid og før det ble fanget i stor skala og spist, fikk mindre oppmerksomhet.

Så sent som i 1927 viser Fredrik Grøn, i sitt standardverk om eldre mat-tradisjoner i Norge, til Peder Claussøn som kilde for at ålen bare i liten grad ble benyttet som føde i Norge; den er jo «fremdeles i vor tid kun... en ret for de faa, som ynder den». ⁷² Grøn spør seg om ikke dette var tilfellet i middelalderen også. ⁷³ I et senere arbeid gjentar han påstanden og argumenterer videre for at ål aldri var noen vanlig matfisk i Norge. ⁷⁴

Men det sier seg vel selv at ålefangsten først og fremst var matauk, og at ålen i en tid med begrenset tilgang på fett i kosten representerte et kjærkomment tilskudd. En som i praksis ville undersøke Peder Claussøns utsagn, var den finske naturforskeren Pehr Kalm. Han kom fra Bohuslän til Grimstad i 1747, og hadde opplevd lystring etter ål på den svenske vestkysten. Da han så spurte sin vert om det var riktig at folk ikke spiser ål, svarte denne at han «ännu aldrig hört eller sett någon Norrsk, som icke gerna ätit ål, då han den kunnat bekomma». ⁷⁵ Andre 1700-tallskilder beskriver også ålefangst som vanlig forekommende. «Aal, store og smaa, fanges baade i salt og ferskt Vand», skiver Jonas Ramus. Langt senere heter det fra Vigmostad i Agder om situasjonen midt på 1800-tallet, at «Folk i almindelighet likte aal saa godt, ja bedre enn selveste laksen». ⁷⁷

De eldre kildene som nevner ålen som matfisk, omhandler i stor grad kosthold og tradisjoner hos de bedrestilte. Troels Troels-Lund skriver om 1500-tallet at «(t)ønder med saltet Torsk og Sild, hos de rigere ogsaa Makrel, Aal og Laks... hørte med til den nødvendige Aarsforsyning», både i Danmark

og Norge.⁷⁸ Han kan også fortelle at

«(t)il et udsøgt Bord i Danmark hørte Langer og Rokker fra Ribe eller Skagen, Helt fra Limfjorden, Makrel fra Helsingør, Aal stangede af Hollænderne fra Amager, Karper fra Sjælland, Stenforeller fra Herredsvadkloster i Skaane, Laks fra Jylland eller Halland, hvis man da ikke kunde faa den fra det sydvestlige Norge, og endelig alle de lækre Sager, der kom fra Bergen».⁷⁹

Toll-listene fra 1600- og 1700-tallet viser også at ålen var populær i byer og kjøpsteder, selv om det ser til å ha vært betydelige geografiske forskjeller i så måte, og innførselen har et klart tyngdepunkt i kystbyene på Sørøstlandet. Det er for så vidt betegnende at en bok fra 1820 anbefaler å stanse importen av ål til Norge, ettersom bare byfolk vil savne den...⁸⁰

Eldre kokebøker gir et lignende bilde. Den eldste kjente kokebok på dansk, *Libellus De Arte Coquinaria* fra 1300-tallet, inneholder en rekke oppskrifter fra Nord-Europa.⁸¹ Én av dem er en saus med pepper, hvitløk, salt og eddik, som «ær godth til stect alnæ» (god til stekt ål). Marx Rumpolt, som var kokk hos kurfyrsten av Mainz og forfatter av den første boken ment som lærebok i kokkekunsten nord for Alpene, *Ein New Kochbuch*, beskriver flere måter å tilberede ål på.⁸² På 1600-tallet utkom flere oversettelser på dansk av en tyskspråklig kokebok, opprinnelig utgitt i Nürnberg i 1597. Forfatteren, Anna Wecker, leverer oppskrifter på diverse åleretter. Om stekt ål, «meget kostelige oc gode», heter at dette «er en meget herlig Ræt».⁸³

Kiellandfamilien i Stavanger tilhørte byens elite, det finnes en samling av matoppskrifter som er antatt nedskrevet på begynnelsen av 1700-tallet som tilhørte familien. Av *Den Kiellandske kokeboks* 23 fiskeoppskrifter er det flere for regionen eksotiske fiskeslag som abbor og gjedde, men også en riktig så fjong oppskrift med ål.⁸⁴

En oppskriftsbok som beror i Vågå prestearkiv, er fra slutten av 1700-tallet.⁸⁵ I denne finner vi oppskrifter på «Rulled Aall», «Aall opstebet», «Aal at have efter Suppen» og «Aal at riste».

I Arendal utgav Karen Dorothea Bang en kokebok i 1835.⁸⁶ Hun fremhever at «Rulleaal i Gelée» er «en nydelig Frokost-Ret».⁸⁷ Andre retter i hennes bok er «Aale-Suppe», «Aale-Gresset» (en slags grateng) og «Aale-Capliotade».

Aalebudding

Tag store Aal, detmindste tre,
Beentens dem, terningviis dem skjær,
Læg dem i Dørslag med en Skee,
Duk det i Kogvands-Gryden her;
Sie Vandet af, kjøl Aalen vel,
Tag Mælk og Fløde, hver een Pægl,
En halv Mark Smør, Kavringer otte,
Rør det sammen i en Potte,
Og i en Kasserol det slaae;
Syd det saa lidt paa milden Ild,
Kom det i Ringe, kjøl det saa,
Stød otte Kavringer dertil,
Tolv Æg og nogen Muskatblomme,
Sukat, Rosiner, Fløde sød
Med Aalen man i Formen komme,
To Timer koges den paa Glød.
Til Soucen tag sex Æggeblommer,
Een Pægel Hvidviin, een Pæ'l Vand,
Kaneel og Sukker man ikommer;
Lidt braset er den snart istand,
Til Buddingen skal rettes an.

I 1833 utkom *Den Norske Huusmoder i sit Kjøkken og Spisekammer*, en kokebok på vers, i Christiania.⁸⁸ Blant rettene som presenteres, er ålepostei, ålesuppe, stekt ål i marinade og ålepudding. Her er oppskriften på sistnevnte:⁸⁹

Og om ikke dette fikk tennene til å løpe i vann hos en borgerlig familie, kunne Maren Elisabeth Bang i 1839 komplettere med en oppskrift på syltet ål.⁹⁰ Hanna Winsnes fulgte opp med et helt kapittel tilegnet ålen i sin *Lærebog i de forskjellige Grene af Husholdningen*, som kom i en rekke utgaver til inn på 1900-tallet.⁹¹ Senere på 1800-tallet opptre retter som ålegranade, ål i karri og ålefrikassé,⁹² samt griljert ål og stuert ål⁹³ i kokebøkene. Så sent som i 1937 foreslo Henriette Schønberg Erkens kjøkkenalmanakk for året etter at ålesuppe med brødpudding var en passende hverdagsmiddag den 15. november.⁹⁴

Rettene var utvilsomt enklere hos bøndene som fanget ålen i bekker, elver og vann. Fra innlandsbygdene i Agder fortelles det at den ferske ålen ble lagt i grovt salt i tre uker, og deretter kokt, før den ble servert kald med eddik og pepper.⁹⁵ Små ål ble gjerne stekt «paa gloen» og spist mens den var fersk. Ålesuppe nevnes fra mange bygder, og var vanlig vinterkost.⁹⁶ Fra Bjerkreim fortelles det om «ådlakomla».⁹⁷ Ferdig preparert (saltet) ål ble oppbevart i tønner.

Men ålens slitesterke skinn ble også utnyttet. Skinnen ble flådd av og strukket ut til tørk på en vegg. Etter tørking ble det klippet opp i strimler. Det var vanlig å bruke åleskinnet til å binde sammen de to delene av treskeredskapet tust (fløyel), men også til å sy sammen remmer og seletøy og til skjøting av motorremmer på sagbruk og lignende.⁹⁸ Noen steder ble åleskinn brukt som keipebånd i båter, og jegere kunne bruke åleskinn i skibindingene, bl.a. fordi de ikke knirket da.⁹⁹ I et italiensk verk fra 1500-tallet, som kom i dansk oversettelse i 1648, nevnes at man kan lage gullfarge av ålegalle tilsatt eddik og kritt.¹⁰⁰

Ålen spilte også en viss rolle i folkemedisinen. «Vil man vænne En af med Drukkenskab, skal man lægge en levende Aal i Brændevin og lade den ligge, til den er død. Naar man saa skjænker Drikkeren af dette Brændevin, vil han siden stedse faa Afsky for denne drik,» forteller Johannes Storaker.¹⁰¹ Og mot søvnløshet: «Galden av en aal, tørret og støtt til et fint pulver, toges i øl; den

som det gjorde, sov i 24 timer». ¹⁰² Sokkeband av åleskinn mente man var virksomt mot revmatisme. ¹⁰³

Handel med ål

Det har blitt funnet svært lite ferskvannsfisk i arkeologiske kontekster i Rogaland, og av det som er funnet er det ingen ålebein ¹⁰⁴. Dette kan skyldes at det er vanskelig å påvise ål, på grunn av fiskens små bein og store fettinnhold. Arkeologens kildemateriale vil derfor i stor grad være spor av selve fiskeinnretningene. Den historiske handelen med ål er nokså lite studert, men den foregikk. I et europeisk perspektiv viser det seg at ål senest fra 1300-tallet av var den viktigste arten som ble fanget i Rhônedeltaet. I senmiddelalderen førte befolkningsvekst og ulike inngrep i form av torvtekt, omlegging av elveløp og innvinning av nytt land, mange steder til at ålen fikk større leveområder. Det var f.eks. tilfellet i hele Rhindeltaet, med det utilsiktede resultat at grunnlaget var lagt for et stort og kommersielt fiske etter ål. Tilsvarende ekspansjon i ålefangst og -handel, og med samme bakgrunn, foregikk på Sicilia, den italienske vestkysten, ved Pomunningen og i innsjøer på den italiske halvøya. ¹⁰⁵

Fra Irland pekes det på at byvekst og forbedrede metoder for salting og røking av fisk medførte at fiskerier kom til å utgjøre en mye viktigere kilde til makt og rikdom fra og med 900- og 1000-tallet, og at anlegg for fangst av ål og laks i løpet av tidlig middelalder av den grunn havnet i hendene på klostre og geistlige og verdslige godseiere. ¹⁰⁶ Det er påvist faste fiskeinnretninger fra middelalderen en rekke steder i Irland; det dreier seg om stengsler av stein eller tre, med åpninger der fisken kunne fanges i nett eller kurver. ¹⁰⁷

Som handelsvare har ålen hatt stor betydning også i Danmark. I 1650-årene heter det om Amager ved København at det fanges «store Partier af skiønne Aal», og at store mengder ål «nedsaltis oc til Engeland oc andre vit om-liggende Stæder udføris». ¹⁰⁸

Jacob N. Wilse, som var sogneprest i Østfold, men født i Lemvig, skrev om Thyholm ved Limfjorden at det derfra ble solgt korn, hester, okser og fedeverar, men at «Udførselen af Aal gaaer over alt». ¹⁰⁹ Han skildrer hvordan 8.000 ål røykes og pakkes tett i tett på en vogn og dekkes med rå huder, og så føres til «det Slesvigske» to eller tre ganger i året. ¹¹⁰ Fra hedeområdene på

det vestlige Jylland forteller han om «hele Caravaner af dem, som komme norden fra med Heste, og hele Vognlæs med røgede Aal og tørrede Havfisk».¹¹¹

Når det gjelder vårt område, kan kirkens eierinteresser i ålefangsten i middelalderen være et indisium på en viss omsetning av ål, kanskje helt i Stavanger. Men kilder fra nyere tid peker klart i retning av at ålefisket i all hovedsak har vært til gårdens eget behov. De Fine skriver om fiske etter bl.a. ål på Jæren og i Dalane, men han legger til at omfanget ikke er større enn det «Bonden til Huus behov fortærer paa den tiid de fanges, som er fornemmelig om Høsten».¹¹² Om Klepp, der flere gårder hadde gode ålefiskerier, skriver Birger Lindanger at det aldri er nevnt at fisken gikk til salg.¹¹³

Peter Holm nevner ålefiske en rekke steder i Lister og Mandals amt; han legger til at det fiskes mindre enn før,¹¹⁴ og for Listas del legger han til at det utelukkende er til «Huusbehov».¹¹⁵

Begge disse beskrivelsene underbygges av Pontoppidans konklusjon om landet som helhet, idet han skriver at ålefangsten ingen steder i Norge er «overflødig eller af saadan Vigtighed, at dermed drives nogen udenlandsk Handel».¹¹⁶

En sikrere kilde utgjør de bevarte tollistene.¹¹⁷ Det transkriberte og tilgjengeliggjorte materialet viser riktignok en ikke ubetydelig innførsel av saltet ål, men det dreier seg så å si utelukkende om dansk produksjon. Det aller, aller meste ser ut til å ha blitt konsumert i de kjøpsteder og ladesteder der varene ble fortollet. Christiania og Drammen stod for det meste av importen, mens innførselen til byer som Christiansand, Stavanger og Bergen var svært liten. Innførselen ser ut til å ha økt i omfang utover 1700-tallet, med et høydepunkt i 1750-60-årene. Christiania importerte 55 tønner saltet ål fra Danmark i 1752, mens Drammen i 1756 førte inn 92 tønner saltet ål fra Danmark og 16 tønner ditto fra Norge. Arendal fikk 25 tønner saltet ål fra Danmark i 1762. ...

I en forordning fra 1682 om *Consumptions Opbørsel udi Norge*, spesifiseres avgiften for innførsel av en rekke varer, deriblant ål, til byene. For et snes «tørre Aal» betales 3 skilling, og for i tønne saltet ål, 8 skilling.

Tollistene underbygger ellers det generelle inntrykket av at ål var en etter-

traktet matfisk hos byborgerskapet på 1700-tallet og ut på 1800-tallet. Et tilsvarende bilde gir de bevarte tollregnskapene fra Aalborg, som på 1700-tallet utførte både saltet og røkt ål. Det meste av den røkte ålen gikk til andre danske steder, mens avsetningen av saltet ål stort sett foregikk i Norge.¹¹⁸ I 1769 eksporterte Aalborg 115 tønner saltet ål, hvorav 86 tønner gikk til Drammen, og det øvrige til tollsteder ved Oslofjorden og vestover til Arendal. Ingenting gikk til Kristiansand og Bergen, selv om Bergen var en av de norske byer som Aalborg handlet mest med.

Figur 10: «Ålefiske i Frøylandsvatnet». Fotoet viser trolig resultatet fra rusefiske i Frøylandsvatnet i 1969, like ved Kvernaland's fabrikk. Legg merke til ålegrepet øverst til høyre, ålen er sleip og vanskelig å håndtere. Ålen ble fisket på en rekke måter, foruten ålemerder som er tema for artikkelen, så ble ål også tatt i ruser og teiner både i vann men primært på grunt vann i sjø. Dagens forskningsfiske er med ruse i sjø.

Foto Kjell Time, Jærmuseet.

Ålefangsten i senere tid

I 1914 behandlet Høyesterett «Ålgårds-saken», der Aalgaards Uldvarefabrikker stod mot bøndene på Bore, Hole, Voll, Vashus, Grude, Stangeland, Øksnevad, Skjeveland, Orstad og Foss-Eikeland i Klepp og Høyland. Den langvarige rettskonflikten gjaldt en demning som fabrikken hadde satt opp i

Edlands- og Limavatnet i 1880-årene. Saksøkerne mente at Figgjo derved hadde endret løp og fått en annen vannføring. Problemet, slik bøndene så det, var at den nye demningen hindret oppgangen av laks og sjørørret, mens konsekvensene for ålefisket ikke ble nevnt.¹¹⁹ Kanskje er dette symptomatisk for ålefiskets minkende betydning på denne tiden?

Fra Agder fortelles det om en «veldig tilbakegang» i ålefangsten i bekker, elver og vann fra omkring 1870, og om ålekar som ikke har vært brukt på årevis.¹²⁰ «I vore bedsteforeldres tid var aallen en meget yndet fisk – kanskje den da var like saa populær her paa Sørlandet som den nu er i Danmark», het det i 1925, men ålekarene «gik alverdens gang og ble senere ikke opprettet igjen».¹²¹

Fiskerisekretær Sunde gav et like dystert bilde fra sitt mer faglige ståsted:

«I de første aarene jeg arbeidet med ferskvannsfiskeriene, slo det mig at jeg mange steder paa Sørlandet, helst ved mindre bekker, kunde treffe paa vrak efter noe som saa ut til en gang aa maatte ha vært tømrede smaa byggverk av en eller annen slag. Efterhvert gikk det op for mig, og jeg fikk det snart sikkert bekreftet, at disse vrak var restene efter gamle aalekar...».¹²²

Omkring 1900 ble det tatt ulike initiativ for å styrke ålefisket.¹²³ Selv om det i den forbindelsen yntes om at innlandsfisket etter ål i Norge er ubetydelig, er det et tydelig premiss at den egentlige suksessfaktoren denne virksomheten måles mot, er eksport av ål til Danmark.¹²⁴ Dahl drev forsøksfiske med ålekiste i Trøndelag på 1890-tallet; fisken ble saltet ned og solgt til en oppkjøper i Frederikshavn.¹²⁵ Huitfeldt-Kaas diskuterer ulike fangstmetoder i Danmark og andre steder. Han kjenner til nedgangsfisket etter ål på Jæren, men oppfatter den der brukte «aalemæren» som så primitiv at han «finner (...) det overflødigst paa dette sted nærmere at beskrive dens konstruktion».¹²⁶

En særlig viktig aktør når det gjaldt kommersialiseringen av innlandsfisket etter ål, var P.H. Løhmann. Han kom fra Danmark til Kristiansand i 1899, og «dominerte en periode hele aalehandelen på Sørlandet».¹²⁷ Løhmann drev blant annet med eksport av levende ål, og var en sentral person når det gjaldt ålefiske så vel i sjø som i elver og vann. Han sikret seg bl.a. åleretter og anla ålekar flere steder i Kristiansand, i Lyngdal og på Lista, og mange steder ble

det bygd ålekar etter hans modeller og anvisninger.¹²⁸ Da Løhmann flyttet tilbake til Danmark rundt 1. verdenskrig, forfalt de nybygde anleggene.

Fædrelandsvennen drev i 1933 en omfattende kampanje for å få i gang mer ålefiske i bekker og småelver, og i kjølvannet av dette ble det flere steder etablert ålekar på steder der det tidligere hadde vært drevet ålefangst. I avisens artikkelserie drøftes årsakene til at ålefisket ligger nede, og lokalt pekes det på ulike forhold. Noen mente at det var blitt færre ål, og at fiskefeller som ble ødelagt av flom eller forfalt av andre grunner, derfor ikke ble bygd opp igjen. Andre pekte på manglende interesse hos ungdommen, som heller ville til Amerika, og at folk hadde sluttet å spise ål. Konflikt med laksefisket og tømmerfløtingen ble også trukket frem, ved siden av reguleringen av vann og vassdrag.

For Jærens og Dalanes del må den store myrdryrkings- og uttappingsaktiviteten i samme periode ha gått hardt ut over de tradisjonelle fangstplasesene. Av større vann som tidligere var viktige ålelokaliteter, og som nå er tørrlagt, kan nevnes Forus og Stokkavatnet i Sandnes, Søylandsvatnet i Nærbø og Skadsheimvatnet i Klepp.¹²⁹ Det samme skjedde på Lista, der P.H. Løhmann hadde hatt en av sine største ålgårder og ett år fikk en fangst på 2700 kg; fisket ble ødelagt da Nesheimvannet ble senket.

Statlige reguleringer og begrensninger i nedgangsfisket etter ål spilte også inn. For Jærens del kom det en kongelig resolusjon om fangst av ål i 1910.¹³¹ Bakgrunnen var hensynet til laksefisket i elvene. Ålefangsten ble nå kun tillatt i visse perioder hvert år, og det ble gitt detaljerte bestemmelser om demontering av fiskeinnretningene når de ikke var i bruk. Den siste av de faste innretningene for ålefangst på Eikeland på Heia ble tatt vekk i 1910, kanskje delvis på bakgrunn av resolusjonen av samme år.¹³² Det største av de nye ålefangst-anleggene som ble oppført i Agder i mellomkrigsårene, det på Helle i Konsmo, måtte også rives igjen etter kort tid fordi det stengte for laksen.

For Eikelands del førte også ferdigstillingen av Jæderens Elektricitetsverk i 1915 og anlegget av kraftverk i Oгна til at ålen ikke lenger kom opp i de vassdragene som ble demt opp.¹³³

Byggingen av dagens E39 stoppet ålen fra å vandre opp i Storrsheiåna ovenfor Vikeså i Bjerkeim. Her fisket man tidligere ål på gården Vaule, og i for-

bindelse med elektrifiseringen hendte det at ålen gjorde at turbinen gikk tett.¹³⁴

De ulike initiativene som ble tatt gjennom 1900-tallet for å styrke ålefisket, innebærer at det ikke nødvendigvis er kontinuitet i bruken av fangstplassene gjennom hele perioden, dvs. at fisket er kommet i gang igjen noen steder etter å ha vært nedlagt en tid.¹³⁵ Lekang skriver på generell basis om «en brutt tradisjon», og at «forsøk på å ta opp igjen ålefangst har støtt på mange hindre og motforestillinger».¹³⁶ En del steder der ålefisket ikke var blitt

Figur 11: Dronefoto som viser plasseringen av de nyoppdaga anleggene for ålefangst i Kjedlandsåna. Anlegget ligger mellom Nordlivatnet i forgrunnen og Hadvardshølen i bakgrunnen. Elven renner ut i Hedlervatnet på Kyllingstad som ligger lenger nede bak motivet. De historiske fotoene fra 1902 og 1903 som er gjengitt i artikkelen viser anlegg i samme vassdrag like ovenfor og et stykke nedenfor dette anlegget. Jordet og veien på bildet er fra nydyrking i nyere tid (figur 1 og 6). Foto Arild Skjæveland Vivås.

ødelagt av vassdragsreguleringer eller senkning og uttapping av større og mindre vann, og der det ikke var konflikt med laksefisket, fortsatte man å fiske nedgangsål helt frem til forbudet kom i 2010. Tall fra 1935, som imidlertid inkluderer alt ålefiske, også det som foregikk i fjordene og i skjærgården, viser at det ble fanget i alt 564 tonn til en verdi av 0,5 millioner kroner. Rogaland var med 20 prosent av den samlede fangsten, det største «ålefylket», men Norge stod bare for noe over 5 prosent av fangsten i Nord-Europa (Sovjetunionen unntatt), mens Danmark stod for nesten 40 prosent.¹³⁷

Hvor stor del av den norske ålefangsten ferskvannsfisket representerte, er vanskelig å tallfeste. På slutten av 1970-tallet, da interessen for ål og ålefiske hadde tatt seg noe opp igjen og levende ål ble hentet av tankbiler eller skøyter og fraktet utenlands, ble ca. 10 prosent av totalkvantumet fanget i ferskvann.¹³⁸ Én ålefelle i Orrevassdraget på Jæren stod da alene for 25 prosent av det samlede ferskvannskvantumet. I denne fella kunne man i gode år fange 10 tonn ål.¹³⁹

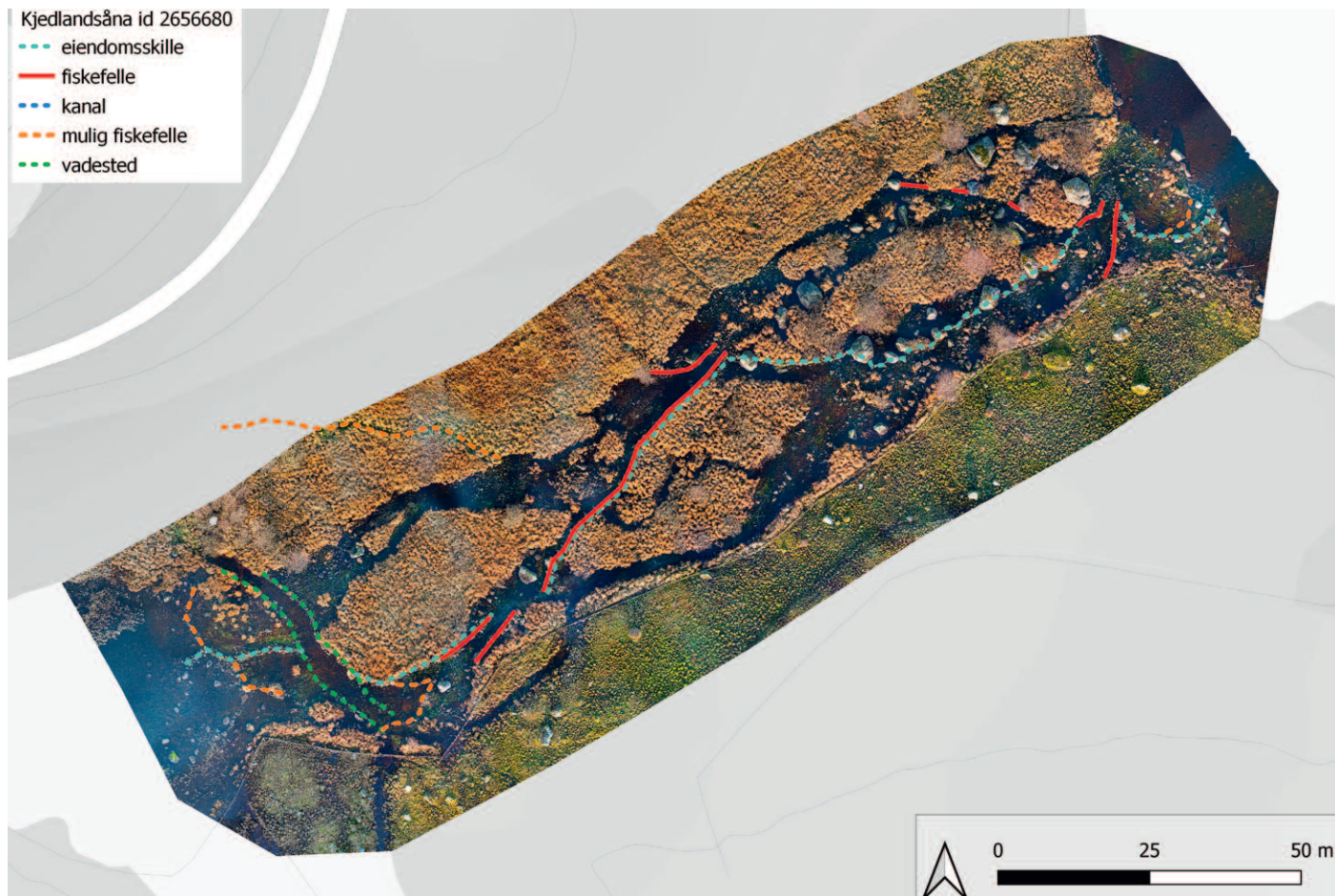
Figur 12: Massimiliano Ditta fra Stavanger maritime museum registrerer et mærsog/fellepunkt i mærgard nr 1 i Kjedlandsåna. Her blir anlegget saumfart for gjenstander og organisk materiale som kan gi en datering av anlegget. Ved å befare anlegget ved forskjellig vannføring var det mulig å bli godt kjent med anlegget og funksjonsbestemme ulike steinstrukurer. Ledearmene forsvinner inn i vegetasjonen bak Massimiliano på sider, og mærene har stått like fremfor ham.

Foto Arild S. Vivås

Et nyoppdaget ålefangstanlegg i Kjedlandsåna i Gjesdal

I forbindelse med ny E39 mellom Ålgård og Lyngdal har det de seneste årene pågått arkeologiske registreringer og utgravninger innenfor prosjektet *Arkeologi på nye veier*. Et av grepene i prosjektet er å registrere og undersøke arkeologiske kulturminner på et tidligere stadium enn vanlig. Dette betyr at det jobbes i en nokså bred korridor, som gir ny og spennende kunnskap da denne betydelige registreringen vil berøre et tverrsnitt kulturminner i en region hvor det tidligere har vært gjennomført få arkeologiske undersøkelser.

På et tidlig tidspunkt påviste vi et større fiskefelle-kompleks på Kyllingstad, like ved Ålgård. Dette anlegget lå i Kjedlandsåna, forholdsvis langt oppe i utmarka og et godt stykke fra dagens gårdsbebyggelse. Det lå også langt fra Figgjo-vassdragets hovedløp, hele 200 meter over havet og ca. 35 kilometer fra utløpet på Bore. Et ukjent fiskefellekompleks så langt fra havet, og langt oppfor den lakseførende delen av Figgjo gjorde at innlandsfiske - og en for arkeologien lite utforsket tradisjon - havnet i fokus. Som vist tidligere i teksten har arkeologenes oppmerksomhet tidligere vært på laksefisket og konsentrert

rundt de nederste delene av vassdraget, der laksefisket hadde stor økonomisk betydning og var kilde til konflikt. Figgjo er lakseførende til Edlandsvatnet og Limavatnet, som ligger flere kilometer nedstrøms fra Kyllingstad¹⁴⁰.

Kjedlandsåna er en liten elv som renner fra heiene ved Kringelia og Store Jolifjell, og inn i Figgjo ved Kyllingstad. I et steinete, hellende parti på i underkant av 200 meter, der vannet renner mellom terrasseringer, steinsamlinger og myrvekst mellom Norlivatnet og Hadvardshølen, er det her rydda områder, steinrekker og steinkonstruksjoner i elva. Anlegget ble registrert i flere omganger i 2019-2020, vi ble dermed gradvis kjent med anlegget og kunne funksjonsbestemme steinkonstruksjonene som var synlige i elva alt etter hvordan de fungerte ved ulik vannføring.

Av de registrerte anleggene var det mulig å skille ut to ulike typer fiskefeller – mærgarder for ålefiske og anlegg for ørretfiske. Mærgardene består av ledegjerder av variende lengde som leder vann og ål mot et mærsog. Tverrmålet i mærsoget var ca 180cm som vil si at det er plass til 2 mærer i bredden i hver felle. Dette stemmer godt overens med de historiske bildene i nærområdet fra 1902-03 som viser feller med 1 mære i bredden fra Nordlivatnet og 2 mærer i bredden i Hedlevatnet (se historiske foto i artikkelen). Ved moderat-betydelig nedbør var det god vannstrømming i mærsogene, slik at disse vil kunne fiske effektivt selv om det ikke er store nedbørsmengder. Da ålens vandring forutsetter regn og mørke høstnetter er det typisk at feller som fisker vandrende ål er dimensjonert for å kunne fiske selv ved stor vannføring. Ørretfellene på den annen side består av lave steinstrenger av små stein som leder fisk ved lav vannstand. Der steinstrengene møtes ble det når anlegget ble brukt plassert ruser. På grunn av den lave høyden er ledegjerdene bare synlige ved lav vannstand. Denne typen ørretfelle brukes til aktivt fiske hvor en når forholdene ligger til rette for det, setter opp rusa og plasker i vannet nedover mot rusen slik at ørret blir skremt inn i fellen. Denne formen for fiske skal ha fortsatt opp til våre dager, og lokale ungdommer skal ha fisket slik her til opp på slutten av 1900-tallet¹⁴¹. Ifølge en av grunneierne er det i dag er det ørret og ål som lever i elven og vannene i Kjedlandsåna¹⁴².

Kildesøk og kontakt med grunneiere har ikke gitt informasjon om fiskerettigheter eller bruk av anlegget. Det ser ikke ut til å være bevart noen muntlig eller skriftlige kilder som kan belyse anlegget direkte. Gårdsnavnet Kyllingstad finner man i skriftlige kilder som Kolingstad i 1519. Det er også gjort et gravfunn med spannformet keramikk som trekker gården tilbake til jernalder. Ålefisket på Kyllingstad er nevnt som en ressurs på gården i 1668[i]. Det er ikke nevnt som ressurs (1684, 1723 eller 1802). Som vi har

Motstående side: Figur 13: Ålefellene i Kjedlandsåna markert med rødt. Det ble i alt påvist 13 forskjellige strukturer - av disse var 2 sikre mærgarder, 1 sannsynlig mærgard, 3 fiskeanlegg med ledegjerder for ørret, 1 vadested, 1 mulig kanal for ålefiske og flere eiendomsgrenser. Mengden strukturer i elven viser at det har vært betydelig aktivitet i elven, selv et godt stykke oppe i heien.

Illustrasjon Arild Skjæveland Vivås og Massimiliano Ditta, bakgrunnskart Kartverket.

Motstående side: Figur 14: En praktillustrasjon som viser gulål og blankål. Det vitenskapelige navnet på europeisk ål er *anguilla anguilla*. I tillegg til fargeendring er blankålens øyne større og tilpasset et liv i saltvann hvor sikten er bedre enn i ferskvann/brakkvann.

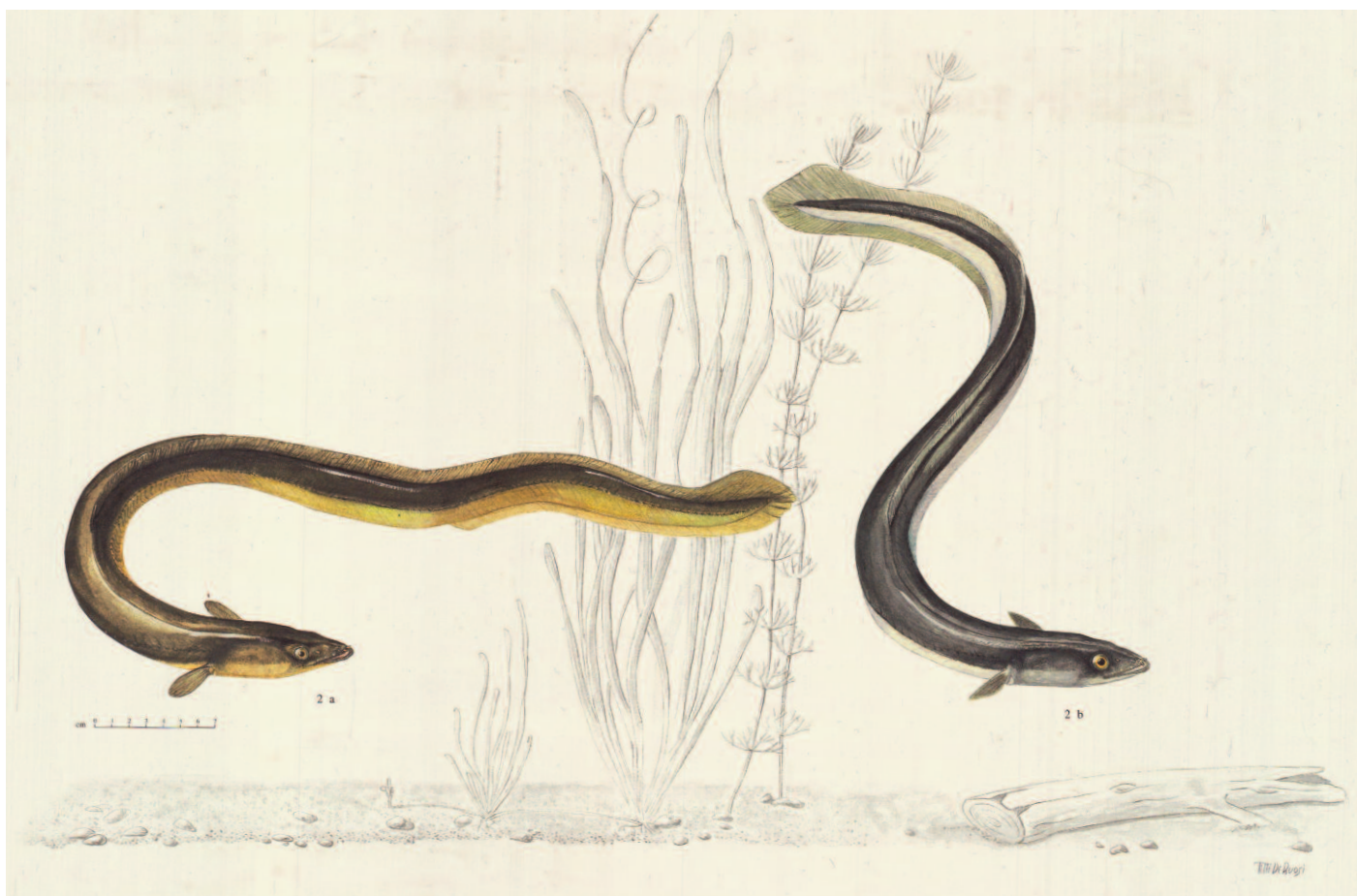
Illustrasjon: Titti De Ruosi, *Iconography of Italian Inland Water Fishes*.

vært inne på tidligere kan dette bety at ålefisket har fått mindre betydning allerede i slutten av 1600-/begynnelsen av 1700-tallet. Ved registreringen av anlegget i 2018-2019 ble anlegget nøye oppmålt, og gjennomført med metall-detektor. Det ble ikke gjort funn eller funnet kontekster som kan belyse bruken eller som kan datere anlegget. Den steinete elvebunnen er et dynamisk miljø med mye oksygen og aktiv erosjon. Dette gjør at organisk materiale som trestokker eller felledeler nedbrytes og bli borte hurtig dersom de ikke blir ført med elven og havner i en høl hvor de blir begravd i sedimenter og torv. Ut fra observasjonene i felt kan vi si at anlegget er eldre enn 1900-tallet da det ble brukt mye metall, og senere sementbasert mørtel, i feller utover 1900-tallet. Videre passer fellens konstruksjon inn i mærgard-typologien som opphører på tidlig 1900-tall, men som går tilbake minst til middelalder.

For å komme nærmere ålens mysterier er vi avhengige av å undersøke flere ålefeller, og å finne en ålefeller hvor det er bevart konstruksjonselement som kan dateres. Det er planlagt en større registrering av ålefeller i Figgjo-vassdraget som vil bli gjennomført som en del av *Arkeologi på nye veier*-prosjektet i løpet av 2022.

Sammendrag:

I forbindelse med bygging av ny E39 mellom Ålgård og Lyngdal ble det i 2019 påvist en fiskefelle for ål i utmarken på gården Kyllingstad i Gjesdal. Dette ble starten på spennende reise for å undersøke tradisjonen rundt ålefiske i vassdrag i Rogaland. Artikkelen er en oppsummering av resultatene etter omfattende kildesøk. Videre er det en diskusjon om betydning av fisket, organiseringen og den historiske utviklingen av fiskefeller for ål fra mærgard til ålekjerr. Bidraget avrundes med en presentasjon av det nye ålefiskeanlegget på Kyllingstad.

Summary:

Eel-trapping – forgotten traces of a mysterious activity.

In 2019, in connexion with the building of the new E39 between Ålgård and Lyngdal, an eel-trap was discovered in the outlying fields of Kyllingstad farm in Gjesdal. This was the beginning of an exciting journey to investigate the traditions of eel-fishing in the water systems of Rogaland county. The article is a summary of the results after extensive searches in the source-material. In addition there is a discussion of the significance of eel-fishing, how it was organised and the historical development of fish-traps for eel from eel-fences to eel-traps. It concludes with a presentation of the new eel-fishery at Kyllingstad.

Litteratur og kilder

- Akershusregisteret af 1622. Utg. G. Tank. Kristiania: Grøndahl, 1916.
- Akt i Expropriationssag Stavanger Kommune mod Eierne rundt Mosevandet med dets Tilledningsgrøfter incamereret 12 Juni 1899. Stavanger, 1901.
- H. Allum, H.S. Hagerup & H. Hanson 1833. *Den Norske Huusmoder i sit Kjøkken og Spisekammer, eller Norsk Huusholdningsbog, indeholdende Koge-, Stege-, Bage- og Syltekunsten, i alfabetsk Ordre paa Vers, med et Anhang indeholdende en kort Anviisning til Slagtning, Kjødets Saltning og Røgning*. Christiania: J.W. Cappelens Forlag.
- J. Alsвик 1989. *Gjesdal bygdebok 1800-1870*. Gjesdal: Gjesdal kommune.
- M.K. Alsвик 1998. *Sandnes og Jæren: den svundne tid formidlet gjennom Ingvald Dahles fotografier*. Stavanger: Hafsråfjord forlag.
- S. Arneson 1939. *Gards- og ættesoga for Gjesta*. Sandnes: I kommisjon hjå Ingvald Dahle.
- (Anonym) 1932. Ålefiske på Agder. *Norsk jæger- og fiskerforenings tidsskrift* 1932, s. 184-186.
- O. Aurenes 1954. *Høyland gards- og ættesoge*. Stavanger: Høyland kommune.
- M.E. Bang 1839. *Huusholdnings-Bog. Indrettet efter den almindelige Brug i Norske Huusholdninger*. Christiania: P.T. Mallings.
- K.D. Bang 1991 [1835]. *Fuldstændig norsk Kogebog. Til Brug så vel i større som mindre Husholdninger*. Arendal: Kilden forlag.
- M. Berg 1986. *Det norske lakse- og innlandsfiskets historie. Fiskeetaten 1855-1986*. Oslo: Universitetsforlaget.
- A. Bernhoft-Osa 1935. Bidrag til Rogalands fiskefauna. *Stavanger museums årshefte* 1933-34, s. 75-109.
- A. Berntsen 1656. *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed: Udi Fire Bøger forfattet: Den Første Bog indeholder Danmarkis oc Norgis Fructbarhed, Deeling, Kjøbstæder, Indbyggeris Qualiteter, oc fornæmste Omstænde. Med hosføyede Delineationer, &c. Den Anden Bog forklarer Jordegodtzis Eyendom, Herlighed, Deeling, Indkomst, Accidentier, &c. Hvorledis - oc aff hvad - udgifvis, beregnis, &c. Hosføyed Sædelands Engbonds Oldenskoufs Landgilds oc Arbets P. Taxter oc Udregninger. Den Tredie Bog handler om Jordegodtzis Kiøb oc Sal, Sødkind- oc Mage-Skifters- sambt Markerebnings Forhold, med nogle der aff reigsende [sic] processers oc Pantsætnings Omstænde, &c. Den Fierde Bog fremstiller Maal oc Vects Underskeed i hvert Land, Sysseel oc Lehn, i Danmack [sic], Norge, Holsten, Iszland, Færøe, &c. Hosføyed Udspisnings Taxter, til Egen Bord, Hof-Tienere, Krigs- og Skibs-Folck, Arbeydere, Hospitaler, &c Alle (især unge Hoff-Tienere) som i Kiøb-Skifter, &c Jordegods hafve at beregne, til Nøtte oc Tieniste*. København: P. Hake.
- K. Dahl 1902. Muligheder for Aalefiske i Norges Ferskvand. *Norsk Fiskeritidende* 21, s. 728-737.
- Diplomatarium Norvegicum*. https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- T. De Ruosi & Sergio Zerunian. *Iconografia dei pesci delle acque interne d'Italia = Iconography of italian inland water fishes*. Savignano sul Panaro, Mo [i.e. Modena, Italy]: Istituto Nazionale di Biologia della Selvaggina Alessandro Ghigi, imp. 2002.
- M. Ditta. Personlig meddelelse til Arild Skjæveland Vivås om ålefiske.
- K.D. Dybdahl 1990. Om Skolebekken. *Ætt og heim* 1990, s. 119-125.
- S. Egeland. Steinar Egeland, leder for Figgjo elveeierlag, personlig meddelelse. *Eel-Rents Project*. <https://historiacartarum.org/eel-rents-project/>
- I.B. Eikeland 1954. Fangst og fiske som næring under naturalhusholdet. *Ætt og Heim* 1954, s. 20-34.
- B. Eithun 1976. Ålefiskeri (Norge). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, b. 20, s. 420-421. Oslo: Gyldendal.
- I.B. Enghoff 1995. Fishing in Denmark during the Mesolithic Period. I A. Fischer (red.): *Man and the Sea in the Mesolithic*, s. 67-74. Oxford: Oxbow Books.
- E.W. Erichsen 1947. *Aalgaards Uldvarefabrikker 1870-1945*. Oslo: A/S De Forenede Ullvarefabrikker.
- H.S. Erken 1937. *Kjøkkenalmanakk 1938*. Oslo: Aschehoug.
- B.C. de Fine 1952 (1752). *Stavanger Amptes udførlige beskrivelse: med eit tillegg*. Stavanger: Rogaland historie- og ættesogelag.
- Fiskaren 18. juli 1934*. Fiskerne på Lista skal lære å lage filéer. Og der arbeides for å få ålefisket med ålekar op.
- Forordning om Consumptions Opbørsel udi Norge*. København: Kong. Majests. Priviligerede Bogtrykkerie, 1682.
- G. Fuglestad 1960. *Av saga om Vikeså-Fuglestad ætta*. Bryne: Eget forlag.
- Fædrelandsvennen* 4. juni 1925. Aalefiske i ferskvand.
- Fædrelandsvennen* 2. april 1932. Verdier som gaar tilhavs. Der har rent en masse vann i havet siden de gode gamle «aalekjerene» blev fjernet fra bekk- og elvestryk.
- Fædrelandsvennen* 26. januar 1933. Er det forsvarlig fortsatt aa forsømme aalefisket paa Sørlandet? Formuer paa hundretusener gaar tapt hvert aar. Gaardbrukeren som fisket aal for 1000 kr. i et par smaabecker.
- Fædrelandsvennen* 27. januar 1933. Har vi raad til aa kaste vrak paa de inntekster aalefisket kan gi paa Sørlandet?
- Fædrelandsvennen* 18. februar 1933. Aalefisket paa Sørlandet.
- Fædrelandsvennen* 25. februar 1933. Aalefisket i Nord-Audnedal. Kjente menn i Vigmostad og Konsmo forteller om betydningen av fisket i bekker og elver i eldre tid.
- Fædrelandsvennen* 4. mars 1933. Aalefisket i Lyngdal er et interessant kapitel. Aalen var en lett selgelig vare, som stod i god pris ogsaa før i tiden. Hvad bygdefolk som er kjent med forholdene forteller.
- Fædrelandsvennen* 11. mars 1933. Ålefisket kan bli en betydelig binæring her sør. Her er aal i massevis men man har latt aalekarene forfalle.
- Fædrelandsvennen* 2. september 1933. Aalefisket kan skaffe nye livsmuligheter for hundreder av mennesker paa Sørlandet.
- Fædrelandsvennen* 4. september 1933. Interessen for aa faa sving i aalefisket igjen er stigende i Audnedalen.
- Fædrelandsvennen* 9. september 1933. Von um at aalefisket no tek seg uppatt i Mandalen.
- Fædrelandsvennen* 11. september 1933. Mere interesse for aa gjenopta bekkefisket efter aal.
- Fædrelandsvennen* 23. oktober 1933. Aalefisket i Audnedalen tar sig op igjen. Hellebøndene hadde tidligere Sørlandets «utvilsomt rikeste» ålefiske i Audna.
- Fædrelandsvennen* 30. juni 1934. To kristiansandere stenger Audnedalselven med aalegar – og anmeldes av laksefiskerne som hevder at deres interesser skades.
- Ø.G. Føreland 2004. Minner fra Sangeslandsvannet en vårdag i 1990. *Årsskrift Øvrebø historielag* 2004, s. 30-33.
- J. Granlund 1976. Ålefiskeri (Sverige). *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, b. 20, s. 418-420. Oslo: Gyldendal.
- F. Grøn 1927. *Om kostholdet i Norge indtil aar 1500*. Oslo: Jacob Dybwad.
- F. Grøn 1942. *Om kostholdet i Norge fra omkring 1500-tallet og op til vår tid*. Oslo: Dybwad.
- O.T. Gudmestad 2004. *Selvåg – den gamle vikinghamna på Jæren. Ætt og heim* 2004, s. 7-18.

Stavanger Aftenblad 3. juli 1906. Tidligt Aalefiske.
 Stavanger Aftenblad 9. april 1910. Aalefangst.
 Stavanger Aftenblad 10. september 1910. En 89-aring paa aalefangst.
 Stavanger Aftenblad 13. juni 1914. Aalgards-saken. Hvad det dreier sig om.
 J.T. Storaker 1928. *Naturrigerne i den norske folketro*. Oslo: Norsk folkeminnelag.
 F.-A. Stylegar 1929. *Spangereid – en sørlandsk saga*. Lindesnes: Lindesnes kommune.
 F.-A. Stylegar 2020. *Kulturminner knyttet til ålefangsten på Jæren og i Dalane*. Notat. Forus: Nye Veier.
 S.E. Sunde 1933. Det forsømte aalefisket paa Sørlandet. *Fædrelandsvennen* 14. februar 1933.
 K. Søyland & A. Søyland 1993. *Ord frå Gjesdal*. Gjesdal: Gjesdal mållag.
 A. Taranger 1902. *Bonderetsstudier i Sætersdalen og Vestenfjelds*. Kristiania: Schibsted.
 H. Thomsen 1996. *Kongevegen i Hå: turhandbok*. Varhaug: Hå kommune.
 E.B. Thorstad, B.M. Larsen, B. Finstad, T. Hesthagen, N.A. Hvidsten, B.O. Johnsen, T.F. Næsje & O.T. Sandlund 2011. *Kunnskapsoppsummering om ål og forslag til overvåkingsssystem i norske vassdrag*. NINA Rapport 661. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
 F.L. Troels-Lund 1915. *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. København: Gyldendalske Boghandel.
 K. Vaule 2021. Personlig meddelelse til Arild Vivås.
 M. Vedeler 2017. Fra kokebøker til matrester i middelalderbyen. *Primitive Tider* 2017, s. 61-77.
 N. Vere 1993. *Listamålet 1. Grammatikk, ordbok, stadnamn og folkeminne*. Flekkefjord: Njål Vere.
 T. Vik 1996. *Høyland skule: bygda og folket: skulestad i 130 år*. Varhaug: Hå kommune.
 A. Wecker 1648. *En artig oc meget nyttelig Kogebog: Vdi hvilcken korteligen er befattet, hvorledis adskillige slags konsterige Rætter, være sig af tamme eller vilde Diur, tamme eller vilde Fugle, ferske eller tørre Fiske, samt adskillige slags Bäckelse, Tærter, Marcipaner, Postejer, oc saadant meere beredis skal*. København: P. Hake.
 F. Wiedergreen 1899. *Gastronomien. Haandbog for Hotel- og Restaurationsfaget*. Bergen: Udgiverens Forlag.
 J.N. Wilse 1798. *Reise-lagttagelser i nogle af de nordiske Lande, med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab, først bestemte som Bidrag til det Tydske Bernoulliske Verk: Sammlung kurzer Reisebeschreibungen, og senere Archiv zur Geographie, Natur- und Menschenkenntniss, noget deraf og der indført. D. 5: Femte og sidste Deel*. København. S. Poulsen.
 H. Winsnes 1845. *Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen*. Christiania. C.A. Wulfsberg.
 A. Øyri (red.) 2000. *Folkeminne frå Ognæia. Eit dugnadsarbeid år 2000*. Ognæ: Uten utgiver.
 L. Ørka & A. Kordahl 1998. *Fra oldemors kjøkken. Mat og tradisjoner fra Østfold*. Uten sted: Østfold bondekvinneleg.
 Ålefiske: Enningdalen 1975. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digifilm_812470_20140910
 Å. Årli 1982. *Humor og folkeminne frå det gamle Kvinesdal*. Flekkefjord: Eget forlag.
 S. Aarskog 1930. Om jakt og vassfiske i Høle. *Stavanger turistforenings årbok* 1930, s. 80-84.
 P.A. Åsen, R. Solheim & K.K.B. Nøkleby 1998. *Mat fra naturens spiskammers. Tekst til vandretstilling*. Kristiansand: Agder naturmuseum og botaniske hage.

Noter

- [1] Men se Mjærum & Wammer (red.) 2016
- [2] Lunder 1980
- [3] Sunde 1933, jfr. Berg 1986, s. 80
- [4] Samlede skrifter s. 121
- [5] Storaker 1928, s. 269
- [6] Ibid.
- [7] Samlede skrifter, s. 121
- [8] Ibid.
- [9] Ibid.
- [10] Pedersen & Carl 2019
- [11] Hauge 1986, s. 75f.
- [12] Alsvik 1989, s. 134
- [13] Eikeland 1954
- [14] Eikeland 1954, s. 29
- [15] Eikeland 1954, s. 25
- [16] Hognestad 1983, s. 169
- [17] Stavanger Aftenblad 10. september 1910
- [18] Slettan 1971
- [19] Fædrelandsvennen 25. februar 1933
- [20] Stavanger Aftenblad 3. juli 1906
- [21] Hesthagen & Kleiven 2016, s. 94
- [22] Søyland 1993, s. 113
- [23] Vere 1993, s. 299
- [24] Samlede skrifter, s. 121
- [25] Muntl. medd. Massimiliano Ditta, 2020
- [26] Føreland 2004
- [27] Eikeland 1954
- [28] Søyland 1993, s. 90
- [29] Eikeland 1954, s. 28
- [30] Søyland 1993, s. 50
- [31] Eikeland 1954, s. 28
- [32] Erichsen 1947, s. 39-40
- [33] Vere 1993, s. 299
- [34] Granlund 1976, Kristensen 1980, s. 21, Rasmussen 1976, Ålefiske: Enningdalen 1975
- [35] Det følgende etter Fædrelandsvennen 25. februar 1933 (intervju med Gunder Larsen Helle, f. 1858)
- [36] Stylegar 2020
- [37] Nære paralleller til slike ledegjerder har vi i «sløegarder» knyttet til fjellfisket østpå, se Hesthagen & Kleiven 2016, s. 101
- [38] Stavanger Aftenblad 13. juni 1914
- [39] Muntl. medd. Olaus Kyllingstad, 2020 og Per Arne Kyllingstad 2021 til Arild Vivås
- [40] Samlede skrifter, s. 119, jfr. Eithun 1976
- [41] Næss 1984, s. 97
- [42] Dipl. Norv. 2, 35
- [43] Dip. Norv. 4, 156, smln. sv. «lyftramsmjärden»
- [44] SAST, Jæren sorenskriveri, 4/41/41BG/Loo02: Pantebok nr. 2, 1912-1922, s. 432-457
- [45] SAST, Dalane sorenskriveri, 4/41/41BE/Loo18: Pantebok nr. 22, 1907-1909, s. 481-499
- [46] Taranger 1902, s. 19
- [47] Ibid.

- [48] SAK, Flekkefjord sorenskriveri, G/Gb/Gba/Loo22: Pantebok nr. 22, 1880-1882, s. 326-328
- [49] SAK, Flekkefjord sorenskriveri, G/Gb/Gba/Loo23: Pantebok nr. 23, 1882-1884, s. 301-311
- [50] Eikeland 1954, s. 27f.
- [51] Rolfsen 2012
- [52] Åsen et al. 1998, s. 19
- [53] Stylegar 1999, s. 300f.
- [54] Ibid.
- [55] Etter Motzfeldt 1908:189, jfr. Næss 1984:116f.
- [56] Enghoff 1995
- [57] Eel-Rents Project
- [58] Granlund 1976
- [59] Akershusregisteret 1622, nr. 1931, jfr. Regesta Norvegica 1, nr. 1045
- [60] Dipl. Norv. 4, 952
- [61] Olav Engelbrektsøns jordebog, s. 66
- [62] Eikeland 1954
- [63] Fædrelandsvennen 25. februar 1933
- [64] Næss 1979, s. 11
- [65] Næss 1982, s. 164
- [66] Næss 1984, s. 97
- [67] Samlede skrifter, s. 119
- [68] Matrikkel 1665, utg. 1978
- [69] Matrikkelarbeidet 1723
- [70] Taranger 1902, s. 19
- [71] Lindanger 1990, s. 299 om Klepp; Alsvik 1989, s. 134-135, Erichsen 1947, s. 40 om Gjesdal; Fuglestad 1960, s. 147, Øyri 2000, s. 37 om Ognå; Thomsen 1996, s. 196, Vik 1996, s. 9 om Varhaug; Eikeland 1954, Risa 1998, s. 1096, 2000, s. 1497 om Bjerkreim; Gudmestad 2004, s. 12 om Nærby; Alsvik 1998, s. 143, Hognestad 1937, s. 170, 1978, s. 102, Løvik 1999, s. 21 om Time; Aarskog 1930, s. 82 om Høle; Aurenes 1954, s. 415 om Høyland; Dybdahl 1990, s. 124-125 om Stavanger.
- [72] Grøn 1927, s. 137
- [73] Grøn 1927, s. 138
- [74] Grøn 1942, s. 150
- [75] Kalm 1753, s. 49
- [76] Ramus 1735, s. 255
- [77] Fædrelandsvennen 25. februar 1933
- [78] Troels-Lund 1915, s. 52
- [79] Troels-Lund 1915, s. 56
- [80] Dege i Bang 1991, s. 28
- [81] Vedeler 1917
- [82] Rumpolt 1587
- [83] Wecker 1648:207f.
- [84] Ness (red.) 1977, s. 101
- [85] Vågå prestearkiv, SAH/PREST-076, Diverse - protokoller, nr. 3d
- [86] Bang 1991
- [87] Bang 1991, s. 57
- [88] Allum et al. 1833
- [89] Allum 1833, upag., nr. 7
- [90] Bang 1839
- [91] Winsnes 1845
- [92] Norman 1899
- [93] Wiedergreen 1899
- [94] Erken 1937, s. 185
- [95] Anonym 1932, s. 184
- [96] Ørka & Kordahl 1998, s. 25, Åsen et al. 1998
- [97] Øyri 2000, s. 138
- [98] Åsen et al. 1998
- [99] Martinussen 1992, s. 72
- [100] Ruscelli 1648, s. 51
- [101] Storaker 1928, s. 269
- [102] Quisling 1918, s. 11
- [103] Årli 1982, s. 156
- [104] Rosvold 2018, personlig meddelelse.
- [105] Hoffmann 2005
- [106] O'Sullivan 2005
- [107] Ibid.
- [108] Berntsen 1656, s. 51
- [109] Wilse 1798, s. 204
- [110] Ibid.
- [111] Wilse 1798, s. 149
- [112] de Fine 1952, s. 52
- [113] Lindanger 1990, s. 299
- [114] Holm 1795, s. 38
- [115] Holm 1795, s. 40
- [116] Pontoppidan 1752, s. 175
- [117] Historiske toll- og skipsanløpplister
- [118] Olrik 1773, s. 165
- [119] Stavanger Aftenblad 13. juni 1914
- [120] Fædrelandsvennen 25. februar, 4. mars og 11. mars 1933
- [121] Fædrelandsvennen 4. juni 1925
- [122] Sunde 1933
- [123] Dahl 1902, Huitfeldt-Kaas 1904
- [124] Ibid.
- [125] Dahl 1902
- [126] Huitfeldt-Kaas 1904, s. 90
- [127] Fædrelandsvennen 2. september 1933
- [128] Ibid.
- [129] Bernhoft-Osa 1935
- [130] Fiskaren 18. juli 1934
- [131] Stavanger Aftenblad 9. april 1910
- [132] Eikeland 1954
- [133] Risa 2000, s. 1838
- [134] Vaule, personlig meddelelse
- [135] Lekang 1998, s. 124f.
- [136] Ibid.
- [137] Iversen 1937, s. 116
- [138] Lunder 1980, s. 6
- [139] Lunder 1980, s. 9
- [140] S. Egeland, personlig meddelelse
- [141] A. Kyllingstad og O. Kyllingstad, personlig meddelelse
- [142] A. Kyllingstad, personlig meddelelse
- [143] Arneson 1939, s. 111